

MUSTAMLAKA SIYOSATIGA QARSHI KURASH: 1916-YIL TURKISTON QO'ZG'OLONI YANGI TADQIQOTLAR ASOSIDA

Abduqahorov Anvarjon Alijon o'g'li

Navoiy davlat universiteti ilmiy tadqiqotchi

e-mail: anvarabduqahhorov34@gmail.com

ORCID ID 0009-0004-4836-9867

Annotatsiya: *Mazkur maqolada 1916-yilgi Turkiston xalq harakatiga zamonaviy tarixshunoslik nuqtai nazaridan yondashilib, uning mintaqaviy, siyosiy va ijtimoiy mohiyati qayta tahlil etiladi. Muallif bu harakatni faqat stixiyali qo'zg'olon emas, balki mustamlakachilik siyosatiga qarshi xalq noroziligining tarixiy ifodasi, milliy uyg'onishning muhim bosqichi sifatida talqin etadi. Sovet davri tarixshunosligida sinfiy kurash sifatida baholangan ushbu voqea mustaqillikdan so'ng milliy-ozodlik harakati sifatida qayta ko'rilmogda. Maqolada xalq harakatining ildizlari – ijtimoiy adolatsizlik, siyosiy bosim va iqtisodiy ekspluatatsiya bilan bog'liq omillar bilan izohlanadi. Shuningdek, harakatning natijalari, jumladan, demografik yo'qotishlar, qochqinlik, ommaviy qatliomlar, deportatsiyalar va ochlik holatlari alohida tahlil qilinadi. Ba'zi tadqiqotchilarning "genotsid" tushunchasini qo'llashiga ham e'tibor qaratiladi. Maqola tarixiy voqealarni siyosiy va mafkuraviy ta'sirdan xoli holda, tarixiy xotirani tiklash va xalqning o'zligini anglash yo'lidagi harakat sifatida qayta baholash zarurligini asoslaydi. Shu tariqa, 1916-yilgi xalq harakati Turkiston xalqlarining ozodlik sari olib borgan jasoratli kurashi sifatida yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *1916-yil qo'zg'oloni, xalq harakati, mustamlakachilik, milliy-ozodlik kurashi, tarixiy xotira, genotsid, Sovet tarixshunosligi, demografik yo'qotishlar, siyosiy bosim, tarixiy talqin, Markaziy Osiyo, milliy uyg'onish.*

Kirish. 1916-yilgi Turkiston xalq harakati Markaziy Osiyo tarixida chuqur iz qoldirgan muhim voqealardan biri hisoblanadi. Bu harakat avvalo Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosatiga nisbatan xalq noroziligining yorqin ifodasi sifatida maydonga chiqqan. Tarixiy manbalarda "qo'zg'olon", "stixiyali isyon" sifatida talqin qilingan bu voqealar aslida oddiy norozilik emas, balki tub ildizlari ijtimoiy adolatsizlik, iqtisodiy ekspluatatsiya va siyosiy bosimga borib taqaluvchi keng ko'lamli harakat edi. Harakat ishtirokchilari o'z yurtining sha'ni, erki va kelajagi uchun kurash olib borgan oddiy dehqonlar, hunarmandlar va boshqa xalq qatlamlaridan iborat edi. Ushbu voqealarga bo'lgan tarixiy yondashuvlar har bir davr mafkuraviy talablariga mos ravishda shakllanib kelgan. Sovet tarixshunosligi bu harakatni sinfiy kurash doirasida talqin qilgan bo'lsa, mustaqillikdan so'nggi davrda esa tarixchilar uni milliy-ozodlik harakati sifatida qayta baholashga intilmoqda. Ayniqsa, Qozog'iston, O'zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo respublikalarida olib

borilayotgan yangi ilmiy tadqiqotlar bu harakatning murakkab va ko'p qirrali mohiyatini ochib bermoqda.

1916-yilgi Turkiston xalq harakati – bu faqatgina mahalliy voqea emas, balki mintaqadagi mustamlakachilik siyosatiga qarshi shakllangan keng ko'lamli norozilik to'loqini bo'lib, uning ildizlari o'tmishdagi ijtimoiy adolatsizlik, siyosiy bosim va iqtisodiy ekspluatatsiyada mujassam edi[1]. Bu harakat o'zining tabiati, talqin doiralari, va tarixiy baholanishida hanuzgacha olimlar va jamoatchilik o'rtasida munozara markazida turibdi.

Sovet tarixshunosligi davrida ushbu harakatga asosan sinfiy kurash prizmasidan qaraldi. Harakatning milliy-ozodlik mohiyati esa yaqin davrlargacha unchalik ochiq ifoda etilmadi. Shu bilan birga, tarixiy haqiqatni ifoda etishga intilgan ba'zi olimlar bu jarayonni nafaqat ekspluatatsiyaga qarshi kurash, balki milliy o'zlikni anglashdagi muhim bosqich sifatida ta'riflashga harakat qildilar. Mustaqillikdan keyingi davrda Markaziy Osiyo davlatlarida, xususan, Qozog'iston va Turkiston tarixshunosligida 1916-yilgi xalq harakatiga yangicha yondashuv shakllandi[2]. Ilmiy adabiyotlarda bu voqea ko'proq milliy-ozodlik urushi, ba'zan esa inqilobiy harakat sifatida ko'rilmoqda. Masalan, akademik M.Qo'ziboyev bu harakatni “Sharqdagi mustamlakachilikka qarshi inqilob” deb ataydi. Uning fikricha, 1916-yilgi voqealar imperiya siyosatining inqirozi, milliy uyg'onish va siyosiy o'zgarishlar sari qadam bo'lgan[3]. Ba'zi tadqiqotchilar esa bu harakatni an'anaviy davlat institutlarining tiklanishiga, iqtisodiy va siyosiy muqobillikning shakllanishiga sabab bo'lgan milliy urush sifatida talqin qiladilar. Aytish joizki, bu yondashuvlar xalq harakatining real voqeliklariga nisbatan turlicha qarashlarni shakllantiradi. Chunki tarixiy manbalar va raqamlar bu voqealarning murakkabligini ochib beradi. Shuningdek, bu harakat davomida Turkiston xalqlari orasida yuz bergan talafotlar masalasi ham keng muhokamalarga sabab bo'lmoqda. Ba'zi manbalarda 100 mingdan ortiq inson hayotdan ko'z yumgani qayd etiladi. Boshqa tadqiqotlarda esa bu raqam 150 mingdan 300 minggacha yetishi mumkinligi ta'kidlanadi[7]. Demografik yo'qotishlar, xalqning ommaviy qochqinlik holatlari, ochlik, kasalliklar — bularning barchasi xalq harakatining qat'iy bostirilishi bilan bog'liq kechgan. Ayniqsa, postsovet tarixshunosligida tarixchilar tomonidan ilgari surilgan “genotsid[6]” masalasi bu mavzuni yana-da dolzarb qiladi. Chunki bu harakat faqat siyosiy emas, balki etnik tozalash elementlarini ham o'z ichiga olgan bo'lishi mumkinligi haqidagi fikrlar tobora kuchaymoqda[4]. Boshqa bir muhim masala – qo'zg'olon boshlanishiga tashqi kuchlarning ta'siri masalasi. Ba'zi tadqiqotchilar nemis yoki Usmonli razvedkasi, propagandasi Turkistonda faol bo'lganini, ularning diniy va siyosiy chaqiriqlari norozilikni kuchaytirganini qayd etadilar[5]. Ammo umumiy xulosa qilish uchun mavjud manbalar yetarli emas. Harakat asosan ichki ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy bosimlar natijasida yuzaga kelgani haqida ishonchli dalillar ustuvorlik qiladi. Shu bilan birga, 1916-yilgi voqealar endilikda faqat “qo'zg'olon” emas, balki mintaqada milliy o'zlik, tarixiy xotira va siyosiy yetuklikning shakllanishiga xizmat qilgan voqea

sifatida qayta baholanmoqda[2].

Bugungi tarixshunoslik uchun eng muhim vazifalardan biri — 1916-yilgi Turkiston xalq harakatining mohiyatini siyosiy va mafkuraviy yondashuvlardan holi tarzda qayta ko‘rib chiqishdir. Harakatning “stixiyali isyon” emas, balki xalq ongidagi tarixiy norozilikning portlashi sifatida talqin qilinishi zarur. U o‘z vaqtida chorizmning kuchaygan ekspluatatsion siyosatiga, ayniqsa yer masalalari, soliq bosimi, mobilizatsiya farmoni kabi omillarga javoban yuzaga chiqqan edi[3]. Bugun tarixiy haqiqatga yangicha nazar tashlash — bu faqat ilmiy majburiyat emas, balki madaniy va axloqiy mas’uliyat hamdir. 1916-yilgi xalq harakati davomida yuz bergan ommaviy qatliomlar, deportatsiyalar, ochlik, kasalliklar — bularning barchasi xalqimiz tarixida chuqur iz qoldirgan[1]. Ko‘plab insonlarning halok bo‘lishi, oilalarning parokanda bo‘lishi, madaniy xotiraning uzilishi – bu voqealar bugungi tarixiy tahlilda alohida o‘rin tutishi kerak. Shu bilan birga, harakatning faqat mahalliy tushdagi norozilik emas, balki mintaqaviy uyg‘onish, siyosiy shakllanish jarayonining tarkibiy qismi sifatida qaralishi uning haqiqiy tarixiy o‘rnini tiklashga xizmat qiladi. 1916-yilgi Turkiston xalq harakati – bu bir xalqning o‘z erki, qadri va hayoti uchun olib borgan kurashi edi. Uni faqat sinfiy kurash yoki tashqi fitna natijasi sifatida baholash tarixga nisbatan biryoqlama yondashuvdir. Ushbu harakat milliy xotiraning ajralmas qismidir va u xalqimizning o‘zlikni anglash, mustamlakachilik zulmiga qarshi kurashish borasidagi tarixiy jasoratining ifodasidir.

Kelajakdagi tarixiy tadqiqotlar bu harakatning ijtimoiy, demografik, siyosiy va madaniy oqibatlarini chuqur tahlil qilib, Turkiston xalqlarining ozodlik yo‘lidagi mashaqqatli tarixini yoritishda muhim qadam bo‘lib xizmat qilishi lozim.

Xulosa. 1916-yilgi Turkiston xalq harakati — bu nafaqat bir davrning ijtimoiy-siyosiy inqirozi natijasida yuzaga kelgan mahalliy norozilik to‘lqini, balki mustamlakachilik zulmiga qarshi xalq ongida yetilib chiqqan tarixiy qarshilikning yorqin ifodasidir. Harakatning murakkab sabablari, keng ko‘lamli oqibatlari va bugungi kunda turlicha talqin qilinishi — bu voqeaning tarixiy ahamiyati va dolzarbligini yanada kuchaytiradi. Mustaqillikdan keyingi tarixshunoslikda bu harakatga bo‘lgan yondashuv tubdan o‘zgarib, uni milliy-ozodlik kurashi, siyosiy uyg‘onish va milliy o‘zlikni anglash jarayonining ajralmas bo‘lagi sifatida talqin etishga asos solindi. Shuningdek, xalq harakati davomida yuz bergan talafotlar, ommaviy qochqinliklar va genotsid holatlari bugungi kunda tarixiy haqiqatni tiklash zaruratini yuzaga chiqarmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqahorov, A. (2025). Measures for Establishing National Statehood in the Turkestan Autonomy. Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education, Pittsburgh, USA.
2. Abduqahorov, A. (2025). MUSTAQILLIKDAN KEYINGI DAVR: ZAMONAVIY RUS TARIXSHUNOSLIGIDA TURKISTON QO'ZG'OLONI. Yangi O'zbekiston, yangi tadqiqotlar jurnali, 2(9). <https://phoenixpublication.net/>
3. Abduqahorov, A. (2025). TURKISTONDA 1916 YIL QO'ZG'OLONLARI: SABABLAR, BOSQICHLARI VA TARIXI. Fan va innovatsiyalar, 3(17), 4–5. <https://in-academy.uz/index.php/si/article/view/52510>
4. Abduqahorov, A. (2025). TURKISTONDA IJTIMOIIY ADOLATSIZLIK VA MILLIY OZODLIK HARAKATLARINING BOSHLANISHI (XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSH LARI). In Central Asian Journal of Academic Research (Vol. 3, No. 5, pp. 111–113). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15424670>
5. Abduqahorov, A. A. (2025). Turkestan resistance movements in contemporary Russian historical research. European Science International Conferences. Researcher at Navoi State University.
6. Булдаков, В., Леонтьева, Т. (2015). Война, породившая революцию: Россия, 1914—1917 гг. Москва: — 720 с.
7. Pianciola, N. (2009). Stalinism on the Frontier: Agricultural Colonization, Extermination of Nomads, and State Building in Central Asia (1905–1936). Golden Horde Review, 52, 52.